

Самвел Азізян

ВІРМЕНО-КАТОЛИКИ ГАЛИЧИНИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ І ПОЛЬЩІ

До теми вірмено-католиків Галичини ще з середини минулого століття зверталися видатні українські вчені, зокрема академік Іван Крип'якевич і професор Ярослав Дашкевич¹. Особливої уваги з погляду історіографії проблеми заслуговують наукові монографії, опубліковані в останні роки львівським істориком Іриною Гаюк². Солідні наукові дослідження та публікації з історії Вірмено-католицької церкви (ВКЦ)³ проводилися також польськими, російськими, вірменськими вченими, громадськими та релігійними організаціями. У статті робиться спроба розкрити маловідомі сторінки сучасної історії та політики ВКЦ, показати ставлення до галицьких вірмено-католиків суспільства та різних політичних влад України та Польщі упродовж ХХ століття.

У 1630 р. віруючі християни Вірменської апостольської церкви (ВАЦ)⁴ Львова увійшли в унію зі Святим Престолом у Римі, тоді ж львівський вірменський єпископ Микола Торосович одержав від папи римського титул першого архієпископа вірмено-католиків Русі, Молдови і Валахії⁵. До Львівської архідієцезії, розташованій на землях історичної Галичини,⁶ до середини ХVІІ століття входила і Київська парафія⁷. Після Першої світової війни і поділу Австро-Угорщини від Львівської архідієцезії до Румунії відійшли Буко-

винська парафія у Чернівцях і капеланство в Сучаві та Серету. Раніше до Росії відійшли вірмено-католицькі громади Кам'янця-Подільського. В міжвоєнні роки ХХ століття Львівська архідієцезія складалася з 3 деканатів: Львівський (парафії у Львові, Бережанах, Луцьку), Станіславівський (парафії у Станіславові, Лисецьку, Тисмениці), Кутський (парафії у Кутах, Городенці, Снятині). Парафії мали 9 церков і 16 каплиць,⁸ за іншими джерелами — 19 каплиць⁹. У Львівській архідієцезії працювало 20 ксьондзів, які мали змогу збагачувати свої знання у вірмено-католицьких вищих навчальних закладах Рима, Венеції, Відня і Константинополя. У першій половині ХХ ст. віруючих вірмено-католиків у Галичині налічувалося більше п'яти тисяч. В Україні поза межами Галичини, Волині і Поділля існували вірмено-католицькі громади у Харкові, Одесі, Катеринославі, Наддністрянщині та у Криму.

Львівську вірмено-католицьку митрополію з 1630 по 1938 роки очолювали 12 архієпископів. Новим 13-м вірменським митрополитом повинен був стати капітулярний вікарій Діонісій Каетанович¹⁰. Досліджуючи біографію Діонісія Каетановича, можна простежити історію та політику ВКЦ і вірменської етнічної громади Галичини впродовж першої половини ХХ століття. Діонісій Каетанович вдало поєднував релігійну та громадську діяльність. Особливо важливим пріоритетом своєї діяльності вважав питання розвитку просвіти серед галицьких вірмен. Каетанович, пишаючись своїм давнім галицьким походженням, приділяв багато уваги патріотичному вихованню молодого покоління галичанських вірмен на кращих національно-культурних традиціях та історії вірменського народу.

Діонісій Каетанович народився 8 квітня 1878 р. у Тишківцях у вірменській родині Каетана і Марії з родини Зайончковських¹¹. 1896 р. вступив до ордену францисканців, узявши чернече ім'я Роман. У 1903 р. архієпископ Львівський блаженніший Йосип Більчевський висвятив його на священника. У наступні роки Діонісій Каетанович обіймав посади віце-магістра кліриків у Кракові і душпастиря в Ярославі. В 1908 р. вийшов з ордену, був прописаний до вірмено-католицької архієпархії Львова, виконував обов'язки кафедрального вікарія і катехізатора. У 1911 р. став адміністратором, а наступного року — настоятелем парафії у Снятині. Між 1922 та 1930 роками вікарій працював катехізатором у школі вірменських сестер-бенедиктинок, при однойменному монастирі. Черниці утримували приватну гімназію з повними правами публічних

шкіл, з високим рівнем навчання. Школа була єдиним подібним закладом в регіоні і мала бездоганну репутацію серед вірменських родин. Тут навчалоя до півсотні вірменських дівчат не тільки з Галичини, а і з всієї України, Криму і навіть з далекого Татарстану. Не менш престижним учбовим закладом Львова була «Вірменська бурса»,¹² директором школи і куратором якої став Діонісій Каетанович. Треба відзначити, що у бурсі разом з вірменськими учнями навчались українські юнаки греко-католики. Вікарій проводив активну благодійну діяльність серед вірменських громад Галичини, очолював товариство, яке будувало дім для літніх та самотніх осіб. З 1930 р. Діонісій Каетанович обирається віце-президентом «Союзу Вірмен Львівської архідієцезії». Немаловажне значення приділяв науковій та видавничій діяльності. У 1927 році стає співзасновником і членом редакційної колегії часопису «Посланець св. Григорія» (орган Львівської архідієцезії, гол. редактор Ян Акопсевич) і наукового щомісячника «Григоріана», пише наукове дослідження про Снятин — «На шляху історії» і путівник «Вірменська кафедра та її оточення», перекладає текст Святої Меси вірменського обряду. Велике значення приділяв укріпленню зв'язків з вірмено-католиками, які залишилися за межами історичної Галичини, та зміцненню вірмено-католицької релігії. Каетанович сприяв приїзду до Львова священиків з Вірменії, а кліриків із Львова направляв на навчання до Папського вірменського колегіуму в Римі, був ініціатором повернення до джерел вірменського обряду. Для ознайомлення з вірменською традицією та обрядом і встановлення контактів з численними вірменськими осередками Близького Сходу Каетанович у 1933 році відвідав патріархати у Бейруті та Константинополі. З подорожі він привіз мелодії і докладні описи чину Святої Меси, способів уділення таїнства і читання Бревіарію. Сприяв розробці статуту Літургічної комісії, завданням якої було поступове повернення вірменському обряду його первісної форми. Однак сміливі ідеї нового вікарія подобалися не всім. Протистояння виявилось під час обрання нового львівського митрополита, замість померлого 4 грудня 1938 р. архієпископа Йозефа Теодоровича. Виконуючи обов'язки капітульного вікарія, о. Діонісій 2 січня 1939 р. скликав з'їзд вісімнадцяти вірменських священиків з дев'яти парафій: вони мали назвати трьох кандидатів на посаду нового ординарія. Під час таємного голосування кандидат Каетанович одержав 11 голосів із 18. Святий Престол у Римі теж не поспішав затвердити Каетановича митрополитом галицьких вірмен. Невдовзі

почалася Друга світова війна і Діонісій залишився адміністратором архієпископії, але так і не був висвячений на архієпископа. А функції стосунків ВКЦ із Римом тимчасово були покладені на митрополита Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького. Таке становище зберігалось до самої смерті митрополита — 1 листопада 1944 р.

З перших же днів входження радянських військ у Львів віруючі греко-католики, вірмено-католики і православні української автокефальної церкви мали прикру нагоду відчутти на собі всі наслідки антирелігійної репресії, якій тривалий час піддавалися їхні духовні брати на території СРСР. Загони НКВС під виглядом боротьби з українськими і польськими підпільними організаціями почали методично переслідувати церковнослужителів. Обвинувачення були суперечливі, а іноді безглузді. Церковників обвинувачували в підтримці підпільників, у шпигунстві на користь декільком державам, у диверсіях. Найчастіше їх обвинувачували за статтею «антирадянська діяльність»,¹³ що відразу передбачало виселення в трудові табори у північну частину СРСР. Репресивні заходи проти церковників, разом з іншими суто радянськими «новаціями», викликали невдоволення галичан і неприйняття через те нової радянської влади. Крім арештів, мали місце розстріли червоноармійцями вірменських священиків у Кутах і Львові. Крім крайніх заходів впливу на галичан, радянська влада у 1939–1941 рр. здійснила цілу низку масових депортацій, жертвами яких стали мирні громадяни Західної України різних національностей, у тому числі: українці, поляки, євреї, вірмени. Згідно з даними В. Земськова, на 1 січня 1940 року в таборах ГУЛАГу перебувало: українців — 196 283, євреїв — 21 510, поляків — 16 133, вірмен — 10 755¹⁴. У загальну кількість репресованих осіб із Західної України потрапило майже половина вірмен Галичини — 2500 осіб¹⁵. Вони були відправлені на поселення до Сибіру, Уралу і Середньої Азії за стандартними обвинуваченнями і розділили зі своїми споконвічними братами — українцями, поляками, євреями — всі тяготи жажливих сталінських таборів.

На початку німецької окупації України німці почали створювати «національні комітети» і формувати національні військові підрозділи, так звані «східні легіони» з-поміж військовополонених червоноармійців і білих емігрантів за національною ознакою¹⁶. Поряд з українськими, татарськими, кавказькими та іншими народами СРСР військовими легіонами у 1942 році були сформовані

вірменські легіони. У національних військових легіонах обов'язковою була посада капелана або мулли. І тому представники окупаційної влади звернулися до вікарія Діонісія Каетановича із пропозицією сприяти вступу галицьких вірмено-католицьких священників у національні військові легіони на посади капеланів. Пропозиція була відразу і рішуче відхилена, однак цей епізод надалі був використаний співробітниками НКДБ проти львівського вірмено-католицького духовенства¹⁷. Ще одним обвинуваченням, виставленим у 1946 році радянськими ідеологами на адресу УКГЦ і ВКЦ, було звинувачення в байдужості до масових репресій, проведених німецькими нацистами стосовно мирного населення, на окупованій ними під час Другої світової війни території Західної України. Висуваючи такі серйозні обвинувачення, радянські ідеологи намагалися позбутися впливових уніатських церков і підірвати їх авторитет серед місцевого населення на возз'єднаних територіях України. Із цією метою 11 квітня 1945 року співпрацівники НКВС заарештували верховного архієпископа Львівського кардинала УГКЦ блаженнішого Йосипа Сліпого разом з владиками.

Слідом за українськими греко-католицькими священниками було заарештовано ієрархів і священників вірмено-католицької церкви Галичини на чолі з капітулярним вікарієм Діонісієм Каетановичем. «Ідеологи» від НКДБ звинуватили представників ВКЦ у колабораціонізмі та наданні дозволів священникам служити капеланами в національних «східних легіонах». Церкву було остаточно ліквідовано. Разом з церковними ієрархами УКГЦ і ВКЦ було репресовано та заслано на табірні поселення і каторжні роботи численних представників західноукраїнської інтелігенції. «Справу священників» і досі дехто трактує як неоднозначну та суперечливу: надто велика спокуса використати цей болісний момент нашої історії задля політичної кон'юнктури. Щоб бути об'єктивним, треба визнати, що з початку німецької окупації митрополит Андрей Шептицький, який у той час відповідав за політику УКГЦ (а також частково ВКЦ — *авт.*) і був палким прихильником незалежної соборної України, привітав прихід німців. Про це свідчить радіозвернення митрополита до віруючих по львівському радіо в 1941 році,¹⁸ на яке найчастіше посилаються його політичні опоненти. Митрополит справді вірив у визволення України від «нелюб'язної» відносно віруючих УКГЦ більшовицької влади та у повернення на батьківщину сотень тисяч репресованих українців за допомогою німецької армії. Однак невдовзі, побачивши, як жорстоко поведуться

нацисти з місцевим мирним населенням, змінює свої погляди. Добре відомо, що митрополит Андрей Шептицький кілька разів письмово звертався до Гітлера і рейхсфюрера СС Гімлера, засуджував дії нацистів як антихристиянські і вимагав припинити винищення євреїв. Митрополит Андрей Шептицький писав про притиснення віруючих і до папи Пія XII, а раніше і до Сталіна. А в листопаді 1942 р. звернувся до священиків і вірних усіх національностей з посланням «Не убий!», в якому закликав політичні сили українського суспільства до примирення, засудив вбивства на політичному й національному ґрунті і застеріг: «Організаторів і виконавців злочинів буде відлучено від Церкви»¹⁹. Послання було прочитано в усіх українських греко-католицьких, а також вірмено-католицьких храмах Галичини, Поділля, Волині та суттєво вплинуло на мирян, адже митрополит Андрей Шептицький мав незаперечний авторитет не тільки серед українців, але й серед представників усіх національностей, які здавна проживали у Галичині. Після цього послання почастишали випадки переховування християнами: українцями, поляками, вірменами, угорцями — єврейських родин, які шукали порятунку від загибелі. Владика подав особистий приклад віруючим, переховуючи у соборі св. Юра головного рабина Львова Давида Кагане і ще кілька сотень євреїв — дітей і дорослих. Є приклади антинацистської діяльності й серед вірмено-католицького духовенства Галичини. Польський історик-теолог Тадеуш Ісаакович-Залеський пише: «За масове переховування євреїв, видачу фіктивних вірменських метрик нацисти вбили настоятеля вірменської церкви в Станіславові (в Івано-Франківську) Леона Ісааковича»²⁰. Там же за аналогічним звинуваченням у 1941 р. було розстріляно викладача міської гімназії вірменина Каетана Ісааковича». Такі ж відомості є про вірменського священика Казимира Рашко з Городенці, де вірмени-католики переховували у себе єврейські родини — своїх сусідів²¹.

Трагічною була доля самого настоятеля Львівського вірменського кафедрального собору вікарія Діонісія Каетановича. 13 квітня 1943 р. гестапо заарештувало його за переховування євреїв і видачу їм християнських метрик. Тоді йому допоміг уникнути наглої смерті митрополит Андрей Шептицький, який вніс за його звільнення величезну грошову заставу²².

Та один тоталітарний режим змінився іншим і, уникнувши смерті від рук гестапівців, Діонісій Каетанович став жертвою ГУЛАГу. 26 листопада 1945 р. військовий трибунал Львівської

області засудив його за статтею 54 КК до десяти років таборів з конфіскацією майна і позбавленням громадянських прав на п'ять років. Його шлях — це «Осіблаг» у Сталіно, «Інталаг» і заслання до маленького поселення Абезь — у Комі АРСР²³. Відбуваючи термін, він багато писав — переважно поетичні і релігійні твори. Незадовго до звільнення Діонісій Каетанович помер у 1954 році «за нез'ясованих обставин». Місце поховання — невідоме. Сам кардинал Йосип Сліпий, як відомо, був випущений з каторжного табору лише в 1963 році і то тільки після клопотання Папи римського і президента США Джона Кеннеді.

Пам'ять про останнього настоятеля Львівської ВКЦ жива серед його співвітчизників. Ще в радянські часи в польському місті Кракові на Раковицькому цвинтарі вірмено-католики облаштували символічну могилу Діонісія Каетановича. Рішенням уряду незалежної України Діонісія Каетановича реабілітували — через сорок років після смерті — 10 серпня 1994 р. Вірмено-католики вшановують його як мученика за віру.

Однак з ліквідацією ВКЦ в 1945 році і смертю о. Діонісія Каетановича в 1954 році не закінчилася історія Галицьких вірмено-католиків. За договором СРСР із Польщею в 1945 році вірмено-католики Галичини, що раніше були виселені із Західної України вглиб СРСР, переїхали на територію нової Польщі. Тоді ж були переселені вірмени, що залишалися в Галичині (під час німецької окупації), у тому числі 8 священиків і всі сестри-бenedиктинки. За показниками приведеними Пшемиславом Витковським²⁴ зі Львова погодилося переїхати до Польщі лише 75% вірмено-католиків, що пережили війну. Друга частина львівських вірмено-католиків (25%) залишилася в Україні. Деяким категоріям громадян влада надала поступок. За свідченням львів'янки Світлани Отян, у Львові дозволили залишитись (і навіть повернутись із трудових таборів) тим вірменам, які були одружені з українцями або росіянами, а також тим, хто був евакуйований під час відступу радянських військ, дітям сиротам і літнім людям. Також було дозволено залишитись численним працівникам (та їх родинам) «дефіцитних» на той час інженерно-технічних професій. Вони і їхні нащадки і дотепер живуть у Львові. Позбавлені своїх святинь і священиків, вірмено-католики Галичини досі відвідують греко- і римо-католицькі, а дехто і православні храми.

Вірмено-католики Галичини в 1945 році повністю розділили із українськими греко-католиками їх трагічну участь, пов'язану

з ліквідацією Східно-Католицьких Церков Галичини. Але, на відміну від українських греко-католиків, доля віруючих вірмено-католиків склалася набагато трагічніше, бо, крім закриття Церкви та репресій проти церковників, вони випробували повною мірою усю гіркоту штучного розколу цілісної вірмено-католицької релігійної громади Галичини і масову депортацію більшості вірних з рідної Галичини до Польщі. Одночасно радянська влада націоналізувала всі вірменські храми і конфіскувала церковне майно, що багато століть належало вірменським релігійним громадам Галичини. Вірмени, які мирно жили у Галичині майже тисячу років поряд з українцями та іншими народами, стали жертвами «великої політики», яку вели держави-переможниці в післявоєнній Європі, які, безперечно, ставили свої власні амбіції і політичні зацікавлення вище інтересів народів, що там проживали.

Більша частина депортованих галицьких вірмено-католиків була розміщена у західних і центральних територіях Польщі, а також в містах: Глівіце, Вроцлав, Гданськ, Труймости, Ополе, Бяльсько-Бяла. Невелика частина вірмено-католиків традиційно мешкала, як і колись, на історичній території Західної Галичини в Перемишлі, Замості, а також у інших польських містах: Варшаві, Познані, Лодзі, Любліні, Кракові, Казимирі над Віслою.

Післявоєнне суспільне життя галицьких вірменів на «новій батьківщині» не було легким. Вірменська національна громада мала певні проблеми, пов'язані із установами у Польщі соціалістичного ладу, підконтрольного Москві. Польський уряд, знаючи, як «болісно» реагують кремлівські ідеологи на створення закордонних національних громадських товариств з-поміж представників народів СРСР, звичайно не хотів створювати собі внутрішніх і зовнішніх проблем, тому всіляко протривався політичному формуванню вірменської національної громади у Польщі. Через це вірмени Польщі тривалий час групувалися тільки навколо релігійних громад вірмено-католиків.

Влада соціалістичної Польщі не допомагала, але і не заважала діяльності вірмено-католицької церкви завдяки великому шануванню католицької релігії серед польського населення. Вірмено-католицькі священники за короткий час створили невеличкі вірмено-католицькі громади при католицьких костельох у Гданську, Варшаві, Глівіце, Познані, Вроцлаві, Торуні, Ельблонзі.

У костельох вони розмістили стародавні ікони, вивезені вірмено-католицькими священниками під час депортації з Галичини.

Нині в Гданському соборі св. Апостолів Петра і Павла зберігається знаменита ікона «Божої Матері Ласкавої», вивезена з вірмено-католицького кафедрального собору Івано-Франківська ксьондзом Казимиром Филипином²⁵. У Глівіцькому вірмено-католицькому костелі св. Трійці зберігається ікона «Божої Матері» з Лесецького вірмено-католицького храму (біля Івано-Франківська), вивезена ксьондзом Йозефом Могеровським. Галицькі вірмено-католики надають великого культурного значення іконам і вірять в їхню чудодійну силу. Цю обставину враховують вищі ієрархи Католицької Церкви. 1989 року з благословення папи римського Йоана Павла II відбулася коронація вірменської ікони з костелу св. Трійці (о. Йозеф Ковальчик). Уперше за післявоєнний час для участі в коронації ікони у Глівіці приїхав патріарх вірмено-католиків Хованнес-Бедрос XVIII Каспарян із Лівану. Разом з ним приїхала досить велика делегація вірменських каноніків, шість ієрархів (єпископів) з Багдада, Нью-Йорка, Аргентини, Венеції, Бейруту й Лівану. Незважаючи на свій похилий вік, патріарх у 1997 році здійснив свій другий духовний візит до вірмено-католиків у Польщі, відвідавши Глівіцьку та Вроцлавську релігійні громади. Забігаючи наперед, необхідно відзначити, що, незважаючи на політичні труднощі (соціалістичний лад у Польщі), вірмено-католицьким священикам уже у перші післявоєнні роки вдалося згуртувати депортованих вірмено-католиків у релігійні громади і зберегти їхній національний дух і культуру. Отже, ми бачимо, як вірмено-католицька церква, яку опоненти завжди винували в надмірній колонізації й окатоличуванні вірмен, всупереч твердженням, зберегла їхню національну ідентичність і самотню релігію у католицькій країні завдяки саме релігійним відмінностям вірмено-католицької церкви.

Тільки наприкінці 70-х — початку 80-х років ідеологічні заборони в Польщі почали слабшати. 24 березня 1980 року вірмено-католики Польщі, скориставшись урочистостями з нагоди 350-річчя прийняття галицькими вірменами церковної унії і присутністю делегатів з усіх вірмено-католицьких релігійних громад Польщі, зареєстрували свою першу післявоєнну вірменську громадську організацію. Нею стало «Товариство зацікавлення вірменською культурою»²⁶ з місцезнаходженням у Кракові (філії у Варшаві та Гданську). Першим головою товариства став Михайло Богосевич. У 1984 році організації вдалося провести міжнародну сесію в Гданську з питань вірменської мови й опублікувати наукові брошури.

Сильним катализатором для національної самосвідомості галицьких вірмен Польщі став масштабний землетрус наприкінці 1988 року, що стався у Вірменії. Вірмени Польщі не залишилися байдужими до потерпілих. По всій Польщі у вірмено-католицьких релігійних і громадських організаціях почали масово збирати гроші, їжу, одяг та централізовано відправляти постраждалим від землетрусу. Таким чином через природне лихо галицькі вірмени Польщі, що впродовж століття були відірвані від Вірменії, знову відчували себе частиною одного народу.

Незабаром у політичному житті Польщі відбулися істотні зміни. Почався новий етап в активізації організаційної діяльності вірмен Польщі. У 1990 році в Кракові утворилося «Вірменське культурне товариство» (ВКТ),²⁷ головою якого на сьогодні є Адам Терлецький. Товариство веде велику громадську й просвітницьку діяльність, організовує наукові семінари та культурні заходи. При товаристві з 1993 р. видається науково-популярний щомісячник «Бюлетень ВКТ», а з 1996 р. діє вокально-музична творча група «Музика Вірмен». В 1995 році в місті Гливице вірмено-католиками було створено громадське об'єднання «Союз Вірмен Польщі ім. архієпископа Йозефа Теодоровича»²⁸. Друкованим органом об'єднання став журнал «Посланець св. Григорія», що з 1927 р. по 1939 р. видавався у Львові. У Варшаві діє недільна школа вірменської мови, у Торунському університеті студенти вивчають вірменську культуру і літературу на кафедрі філології. Вірмени мають своїх представників в органах польської влади, представлені в Сенаті та уряді Польщі. Вірменська громада в пам'ять про загиблих вірмен 1915 року при католицьких костелах встановила національні релігійні пам'ятники — «хачкар» (хрест-камінь) у містах: Варшаві, Ельблонзі, Гливіце, Кракові й Гданську. Із суспільних досягнень вірменських громад безсумнівно, слід вважати прийняття 19 квітня 2005 року Сеймом Республіки Польщі декларації: «Про визнання геноциду вірменського народу у Туреччині».

За статистичними даними 2002 р. у Польщі проживає тисяча вірмен або 1082 особи (громадяни Польщі),²⁹ за даними ВКЦ кількість віруючих становить 8-15 тисяч осіб.³⁰ Однак цифра неостаточна і має тенденцію до зростання, тому що не враховує кількість вірмен (у т.ч. нелегальних мігрантів), що приїхали у Польщу за останні роки. За статистичними підрахунками громадських і правозахисних організацій кількість вірмен-мігрантів у Польщі коливається в межах від 100 до 150 тисяч (0,3–0,5 % населення Поль-

щі),³¹ переважна більшість має вищу освіту (80%)³². Вони мають можливість найближчим часом на законних підставах одержати польське громадянство³³. Це значно збільшить офіційну чисельність вірменської діаспори. Вірмени Польщі, як і українці, належать до категорії — національні меншини (на відміну від категорії — чужоземці) і користуються усіма перевагами, закріпленими Європейською хартією та Законом Республіки Польща щодо прав національних меншин³⁴.

Більшість віруючих вірмен у сучасній Польщі належить до Вірменської апостольської церкви (ВАЦ), що не має в Польщі своїх приходів. Тому деяка частина вірменів відвідує православні храми, що знаходяться поблизу. Однак вірмено-католицькі священники констатують, що переважна більшість «нових вірмен» приходять саме у їх громади при католицьких храмах для зручного спілкування із співвітчизниками рідною мовою,³⁵ що істотно збільшує кількість віруючих у вірмено-католицьких парафіях і, вочевидь, приведе незабаром до відкриття нових парафій. У цей час, крім двох парафій у Глівіце та Гданську, також є два вірменські душпастири (сповідальники), ксьондз Артур Авдалян — душпастир вірмен Північної Польщі з місцезнаходженням у Варшаві, та ксьондз Тадеуш Ісаакович-Залеський — душпастир вірмен Південної Польщі з місцезнаходженням у Кракові³⁶. Ординатором вірних вірмено-католицького обряду у Польщі призначений кардинал Казимир Ніш, архієпископ Варшавський³⁷.

Таким чином, галицькі вірмено-католики у Польщі через довгі роки забуття, закриття храмів, розграбування церковного майна, репресій та масових депортацій з Галичини не загубилися на «полиці історії», а завдяки піклуванням ВКЦ зберегли свої духовні цінності та національні культурні традиції і впевнено увійшли в нове — третє тисячоліття.

Потрібно також нагадати, що частина вірмено-католиків Західної Галичини, окрім Польщі, здавна живе також в Угорщині з 500 осіб (разом з новими мігрантами 30 000 осіб),³⁸ в Австрії, Чехії, Словаччині, Румунії. Їхня доля (завдяки релігійним свободам у тих країнах) склалася значно краще, ніж доля їх духовних братів із Східної Галичини. Віруючи уніати у Відні, Будапешті та Румунії мають власні вірмено-католицькі церкви та духовні семінарії.

Зовсім по-іншому склалася доля віруючих галицьких вірмено-католиків, які залишились в Радянській Україні. Поновлення церковної діяльності ВКЦ у післявоєнній Україні було практично

неможливим через переслідування прибічників католицького віросповідання з боку радянської влади. Ставлення до католицької церкви радянських ідеологів було добре відомо, нічого не змінилось і в післявоєнні роки. Католицизм, на думку радянської ідеології, був — «реакційною силою»³⁹. Таке негативне ставлення до католиків, у тому числі і до вірмено-католиків, з боку радянської влади УРСР залишалось аж до початку 90-х років. І тільки із набуттям Україною незалежності стала можливою реєстрація вірмено-католицької релігійної громади й відновлення діяльності ВКЦ на теренах України.

Вірменське населення України (окрім Криму) уже в перші роки незалежності досягло передвоєнної чисельності за рахунок нових мігрантів із союзних республік. Кількість вірмен України за переписом 2001 року, досягнула 99,9 тисяч осіб⁴⁰. Серед віруючих вірмен України переважну більшість становлять прихильники ВАЦ, значно менше православних, євангелістів і вірмено-католиків. Проте багато вірмен України залишаються атеїстами (люди радянського покоління).

Демократичні перетворення у нашій державі, що відбулися за роки незалежності, мали позитивний вплив на процес національно-культурного розвитку і відродження традиційних релігій серед етнічних меншин України. Тільки за останні роки в Україні утворено 20 релігійних вірменських громад ВАЦ та 2 релігійні громади ВКЦ. Почали функціонувати 3 недільні школи для вивчення вірменської мови. Вони відкриті для всіх бажаючих, незалежно від релігійних конфесій і національностей⁴¹. На сьогодні вірмено-католицькі громади вже зареєстровані у Львові та Хмельницькому. У Харкові процес реєстрації громади ще триває, інші дві громади — у Чернівцях та Кутах — уже виконали необхідні для реєстрації формальності⁴². Така приваблива етнополітична ситуація і міжконфесійне порозуміння в країні були неможливими ще 16 років тому.

Велику увагу питанням поновлення діяльності ВКЦ на історичних землях Галичини приділяє вірмено-католицька патріархія в Бейруті. Нагадаємо, що з 1954 року (дата смерті львівського адміністратора) і дотепер залишається вакантним місце львівського архієпископа, а Львівська архідієцезія залишається номінальною одиницею в ієрархічній структурі ВКЦ⁴³. Віруючі вірмено-католики України увійшли в заснований 13 липня 1991 року ординарій для вірмено-католиків у Східній Європі з місцем перебуванням у м. Гюмрі (Вірменія). Ординатором призначений архієпископ

Ншан Каракехян (Nechan Karakehyan)⁴⁴. Главою вірмено-католицької церкви на сьогодні є кардинал Нерсес-Бедрос XIX Тармуні (обраний в 1999 р.), його церковний титул — Патріарх Католикос Кілікійський вірмено-католиків⁴⁵. Резиденція патріарха знаходиться у Ліванському місті Бзомар. Із самого початку своєї діяльності новий вірмено-католицький патріарх активно зайнявся відновленням (втрачених під час Другої світової війни) парафій на території колишнього СРСР. При цьому особлива увага патріархатом приділяється проблемам віруючих вірмен України, а також вірменам Галичини, депортованим після війни у Польщу. Із цією метою у листопаді 2001 року патріарх вірмено-католиків Нерсес-Бедрос XIX Тармуні на запрошення УГКЦ відвідав Україну⁴⁶. Офіційною частиною візиту була участь у вшануванні 100-річчя від дня смерті львівського архієпископа Ісака-Миколая Ісааковича. Він похований на Личаківському цвинтарі у Львові. Там також спочивають вірменські архієпископи: Самуїл-Кирил Стефанович, Григорій-Михайло Шиманович, Григорій-Йозеф Ромашкан і Йозеф-Теодор Теодорович⁴⁷. Патріарх їздив по всіх колишніх вірмено-католицьких приходах Галичини, зустрічався з віруючими вірмено-католиками. В Івано-Франківську патріарх відвідав вірмено-католицький кафедральний собор, у якому довгі роки знаходився Державний музей релігії та атеїзму. Нині будинок церкви і колишньої резиденції передано православної церкві. Нові православні настоятелі люб'язно зустріли вірменського патріарха, зробили гідний його сану прийом. Така ж ситуація склалась із вірмено-католицьким храмом у місті Лисец. В 1947 році храм був переданий місцевій римокатолицькій парафії. Треба нагадати, що храм у Лисці з 1785 року служив двом католицьким парафіям — вірменській і латинській, а службу для обох громад відправляв вірмено-католицький священник.

У Львівському кафедральному соборі св. Юра у присутності місцевих віруючих вірмено-католиків патріарх Нерсес-Бедрос XIX Тармуні відправив службу за вірменським обрядом. Йому допомагали 10 капеланів вірменської, римської і греко-католицької церкви. Подія була дуже символічна, тому що до 1945 року у Львові перебували саме три католицькі архієпископи. Такий же почесний прийом був наданий патріархові у Львівському вірменському кафедральному соборі представниками ВАЦ. Нагадаємо, що собор був переданий релігійній вірменській громаді ВАЦ напередодні візиту Папи римського Павла II у Львів. Вірменський кафедральний

собор займав друге місце з-поміж церковних споруд, які понтифік побажав відвідати під час свого візиту до Львова. Треба нагадати, що папа римський Павло II під час своїх проповідей не раз виявляв своє поважне ставлення до вірмено-католицької церкви⁴⁸. Своїм несподіваним (для багатьох) візитом у вірменський кафедральний собор Львова папа римський Павло II хотів не тільки оновити колишні спогади, але й показати, яке велике значення приділяє Ватикан поновленню діяльності ВКЦ в Україні.

Під час візиту в Україну вірмено-католицький патріарх Нерсес-Бедрос XIX Тармуні також відвідав одне з найбільших міст Східної України — Харків. Тут здавна існує вірмено-католицька громада, вона останнім часом значно поповнилася віруючими вірмено-католиками, що переїхали з Грузії. Віруючі уніати Харкова ще з XIX століття відправляли церковну службу разом з віруючими-католиками: німцями, литовцями й поляками. Також спільно використовувався костюл (побудований у 1894 році) і церковні споруди, включаючи будинок для пансіону літніх людей і дітей-сиріт. За радянські часи костюл був перетворений у магазин. Лише після здобуття незалежності України костюл повернули (в 1991 р.) його колишнім власникам і він став кафедральним собором знов створеної Харківської дієцезії. Символічно, що з першого дня відкриття храму тут працює вірменська сестра-францисканка Маріам Ісаакович, внучка передостаннього львівського архієпископа⁴⁹.

Велику інформаційну підтримку вірмено-католикам України надає газета католицької парафії України «Парафіяльна Газета» — гол. редактор М. Возняк, веб-журнал «Релігійно-інформаційна служба України» — гол. редактор Тарас Антушевський, всеукраїнська газета вірменської меншини «Арагац» (видається вірменською та українською мовами) — гол. редактор Женя Церунян,⁵⁰ а також центральні та регіональні українські газети: «Україна Молода» — гол. редактор Михайло Дорошенко, ред. історико-релігійного відділу — Ярослава Музиченко, «Львівська Газета» — гол. редактор Василь Терещук. Однієї з форм об'єднання віруючих ВКЦ стало супутникове телебачення, що веде щоденні телевізійні трансляції вірменською мовою з Ватикану «Telerasce Armenia» — редактор о. Рафаел Мінасян⁵¹. В 2008 році передбачені телевізійні програми, присвячені історії та сучасному життю вірменських національно-релігійних громад України та Польщі. Однак чимало питань, які виникають у суспільному і релігійному житті вірменської релігійно-національної громади залишаються поки ще не розв'язаними.

До них, зокрема, належить така болісна проблема для всіх традиційних церков України, як реституція або повернення націоналізованого ще за радянські часи церковного майна. Питання залишається актуальним і загостреним тому, що деякі древні храмові споруди, у тому числі ті, що належали ВКЦ України, перебувають сьогодні в аварійному стані і потребують невідкладної реставрації, а також використовуються тимчасовими власниками не за призначенням. Не розв'язане чинним законодавством питання — про належність церковного майна тим чи іншим релігійним громадам — створює певну напругу як у релігійних громадах, так і суспільстві.

Сучасну історію і політику ВКЦ Галичини у ХХ столітті можна умовно розділити на дві частини. Роки гоніння віруючих на державному рівні проти релігії, що призвело до фактичної ліквідації ВКЦ України у середині минулого століття, та роки поступового духовного відродження вірмено-католицької церкви в наші дні, пов'язане з політичними і демократичними змінами в Україні та у світі. Якщо порівняти між собою післявоєнний розвиток духовного життя серед галицьких вірмено-католиків, що живуть в Україні та за її межами, то побачимо, що значний відрив між ними багато в чому був пов'язаний з обмеженнями політичних і релігійних свобод в СРСР, а також тривалою відсутністю в Україні вірмено-католицьких священнослужителів. Можна також відзначити, що вірмено-католики України за останні роки незалежності згуртувалися навколо українських католицьких релігійних парафій та створили серед них свої невеличкі вірмено-католицькі громади. На сьогодні є всі передумови для поступового відновлення релігійного життя ВКЦ в демократичній Україні. Чи зможуть надалі вірмено-католицькі громади України виявити життєздатність і досягти довоєнного рівня, покаже час.

¹ Крип'якевич І.П. К вопросу о начале армянской колонии во Львове // ИСД. — К., 1965; Дашкевич Я.Р. Україно-армянские связи в XVII веке // Сборник документов. — К., 1969.

² Гаюк І. Армянская церковь как уникальный феномен христианского мира. — Л., 2005.

³ Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства. — К., 2004 — С. 82.

⁴ Там само.

⁵ Аракел Даврежеци. Книга історій (1602–1662). Глава 28// перевод с древнеармянского. <http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Davrizeci/frame-text4.htm>

⁶ Історична Галичина не є у наш час окремою адміністративною одиницею. Її частини належать 3 польським воєводствам (Малопольське, Підкарпатське і Сілезьке) і 3 українським областям (Львівська, Івано-Франківська і Тернопільська).

⁷ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — СПб., 1865. — Записи от 1.10.1622 г. — С. 73.

⁸ Вірменська Католицька Церква // Релігійно-інформаційна служба України (РІСУ) 2001–2007. www.risu.org.ua

⁹ Гаюк І. Вірменська церква в Україні. — Львів, 2002. — С. 113.

¹⁰ Вірмено-католицький Патріархат. <http://www.armeniancatholic.org/>

¹¹ Довідка // Парафіяльна Газета. — 2007. — №13 (418).

¹² Навчальний заклад був заснований у 1865 році за власні кошти відомого львівського вірменського лікаря Йозефа Торосевича.

¹³ Юридический Словарь. — М., 1953. — С. 28.

¹⁴ Земсков В.Н. Социологические исследования // Ежемесячный научный и общественно-политический журнал Российской Академии Наук. — М., 1991. — № 6. — С. 10–27, №7. — С. 3–16.

¹⁵ Чаплицкий Б. История Церкви в России. — СПб., 2000. — С. 48–170.

¹⁶ Jarosław W. Gdański, Zapomniani żołnierze Hitlera, — W., 2005. — S. 5–126.

¹⁷ Гаюк І. Вірменська Церква в Україні. — Львів 2002. — С. 116.

¹⁸ Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань України. — Ф. 57. — Оп. 345. — С. 2–6 (перепечатка виступу митрополита Андрея Шептицького по радіо 1941 р.).

¹⁹ Довідка // Парафіяльна газета. — 2007. — №13 (418).

²⁰ Слід відзначити, що насправді уніатські священники перед видачею метрик обов'язково проводили обряд хрещення дотримуючись релігійних канонів і робили відповідний запис у метричній книзі. Вони в жодному разі не переступали церковних та інших законів, тому виписані ними християнські метрики були не «фіктивними», а справжніми і врятували життя багатьох людей від нацистських мракобісів.

²¹ ks. Tadeusz Isakowicz-Zaleski. Bursa Ormiańska — Zakład Naukowy im. dr Józefa Torosiewicza. Fragment książki pt. «Arcybiskup ormiański Izaak Mikołaj Isakowicz — duszpasterz, społecznik i patriota». — Kraków., 1999.

²² Гаюк І. Вірменська Церква в Україні. — Львів, 2002. — С. 115.

²³ Шеренас А. Сталинские лагеря Коми АССР. <http://www/hro.org/editions/karta/nr22-23/shirenas.htm>

²⁴ Przemysław Witkowski. POLSCY ORMIANIE // HATIKVAH (Czasopismo Towarzystwa i Koła Naukowego Polsko-Izraelskiego Hatikvah — Nadzieja)

²⁵ <http://www.piotr-pawel-gdansk.pl>

²⁶ Koło Zainteresowań Kulturą Ormian. KZKO. Krakow. Muzeum Etnograficznym przy pl. Wolnica 1., Warszawa. Muzeum Etnograficznym, ul. Kredytowa 1. www.ormianie.pl

²⁷ Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne w Krakowie. www.otk.and.pl

²⁸ Назва громадського об'єднання польською — «Związek Ormian w Polsce im. Abp. J. Teodorowicza».

²⁹ Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002 (od 21 maja do 8 czerwca 2002 roku). — W., 2002.

³⁰ Krajowe Duszpasterstwo Ormian w Polsce. www.albert.krakow.pl/ormianie

³¹ Généralités d'ordre géographique, démolinguistique et politique. www.tlfq.ulaval.ca/axl/europe.htm

³² Krajowe Duszpasterstwo Ormian w Polsce. www.albert.krakow.pl/ormianie

³³ 24 maja 2007 r. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił ustawę o zmianie ustawy //Dziennik Uryadowy// z dnia 5 lipca 2007 r. — Nr 120, — Poz. 818.

³⁴ Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych RP (Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych, oraz o języku regionalnym). — W., 2005.

³⁵ Krajowe Duszpasterstwo Ormian w Polsce. www.albert.krakow.pl/ormianie

³⁶ Там само.

³⁷ Radio Watykanskie//Abp Nycz ordynariuszem wiernych Kościołów Wschodnich. 09.06.2007 12.00.51. www.vatican.va

³⁸ Généralités d'ordre géographique, démolinguistique et politique. [ttp://www.tlfq.ulaval.ca/axl/europe/hongriegenral.htm](http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/europe/hongriegenral.htm)

³⁹ Юридический Словарь. — М., 1953. — С. 258.

⁴⁰ Державний комітет статистики України. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. — К., 2001.

⁴¹ Скробач Б. Релігієзнавство// Збірник матеріалів. — Рогатин 2007. — Таблиця.

⁴² Гринчишин Т. Інтерв'ю з Блаженнішим Нерсесом-Бедросом XIX Тамруні, Патріархом Вірменської Католицької Церкви // РІСУ — 2001. — 8 листопада.

⁴³ Catholic Dioceses in the World of the Armenian Church. <http://www.catholic.com>

⁴⁴ www.armeniancatholic.ru

⁴⁵ Назва ВКЦ англійською — The Catholicos-Patriarch of the See of Cilicia of the Armenian Catholics.

⁴⁶ Прес-секретаріат Глави УГКЦ. Прес реліз — № 015/2001

⁴⁷ Wolczański J.: Katalog grobów duchowieństwa rzymskokatolickiego, grekokatolickiego i ormiańskokatolickiego na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie. [w:] — Cracovia-Leopolis, R. 1 (1997). — S. 324–374.

⁴⁸ Проповедь Папы Иоанна Павла II за божественной литургией по армянскому обряду (Храм Св. Марии в Трастевере, 21 ноября 1987). www.armeniancatholic.ru

⁴⁹ ks. Tadeusz Isakowicz-Zaleski //Wizyta patriarchy ormiańskokatolickiego Nersesa Bedrosa XIX we Lwowie i na Ukrainie — 1–9 listopada 2001 r. www.albert.krakow.pl/ormianie

---

⁵⁰ Колісник Ю. Преса національних меншин в умовах нової України (1992–1997). Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів, 2000. — Вип. 7. — С. 240–252.

⁵¹ Telepace Armenia. The broadcasting on the Satellite is provided by Telepace.Roma.Italia.